

УДК 621.338.3

С. В. ПОНОМАРЬОВ, аспірант

Харківський національний університет радіоелектроніки, м. Харків

ОСОБЛИВОСТІ ІНСТИТУЦІОНАЛІЗАЦІЇ УКРАЇНСЬКОГО ЕНЕРГОРИНКУ ТА ЇХ ВПЛИВ НА ЦІНОВУ ПОЛІТИКУ У ПАЛИВНО-ЕНЕРГЕТИЧНОМУ КОМПЛЕКСІ

В статті обнародовані причинно-слідственні зв'язки між особливостями інституціоналізації вітчизняного енергоринку та ціновою політикою в паливно-енергетичному комплексі. Розкрито механізм їх деструктивного впливу на підвищення енергоефективності.

Ключевые слова: енергорынок, институционализация, топливно-энергетический комплекс, ценовая политика, энергоэффективность.

У статті виявлено причинно-наслідкові зв'язки між особливостями інституціоналізації вітчизняного енергоринку та ціновою політикою у паливно-енергетичному комплексі. Розкрито механізм їх деструктивного впливу на підвищення енергоефективності.

Ключові слова: енергоринок, інституціоналізація, паливно-енергетичний комплекс, цінова політика, енергоефективність.

Вступ

Актуальність. Підприємства вітчизняного ПЕК мають значні можливості впливати на розподіл суспільних ресурсів завдяки маніпулюванню цінами на свою продукцію. По-перше, витратна методологія ціноутворення дозволяє компенсувати власні завищені питомі енерговитрати, а також технологічні втрати. По-друге, на енергоринку поширені зловживання дотаційними сертифікатами, яке призводить до необґрунтованого перерозподілу бюджетних на користь підприємств ПЕК (див., наприклад, [1, с. 24]). По-третє, використовуючи трансфертні ціни, підприємства ухиляються від сплати податків, інших обов'язкових платежів [2]. У зв'язку з цим виникає необхідність дослідити інституціональне підґрунтя цих процесів.

Аналіз останніх джерел і публікацій

Останнім часом цінова політика у вітчизняному паливно-енергетичному комплексі усе частіше зазнає критики з боку науковців. Підкреслюється негативний вплив витратної методології ціноутворення на перспективи розвитку оптового ринку електроенергії підвищення енергоефективності, у тому числі безпосередньо паливно-енергетичних підприємств ([1, с. 19]; С. Бегун, С. Воронцов [3, с. 31], І. Коссе [4, с. 3-4], О. Овсієнко, О. Чуприна [5, с. 157-158]). В основному викривлення ціноутворення пояснюються недосконалістю інституту конкуренції (М. Земляний, А. Шевцов [6, с. 5, 8], Р. Подолець [7], В. Саприкін [8, с. 3, 8] та інші), тоді як інші інституціональні причини цього явища: особливості приватизації, поява вертикально інтегрованих структур, використання підприємств ПЕК як інструменту первісного нагромадження капіталу, залишаються недостатньо дослідженими.

Постановка завдання

Метою статті є виявлення причинно-наслідкових зв'язків між особливостями інституціоналізації вітчизняного енергоринку та ціновою політикою у паливно-енергетичному комплексі, розкриття механізму їх деструктивного впливу на підвищення енергоефективності.

Виклад основного матеріалу

Закономірності сучасного етапу інституціоналізації української економіки (випереджальне формування неформальних інститутів та порівняна вища ефективність координації саме через неформальні інститути; існування неефективних норм та частин

інституційного простору, в яких відсутні належні правила, норми, закони, установи для узгодження професійної, комерційної або конкурентної поведінки) повною мірою є характерними і для енергоринку. На рис. 1 показано, яким чином особливості інституціоналізації вітчизняного енергоринку позначаються на перспективах запровадження енергоефективного типу розвитку підприємств ПЕК.

Кумулятивним результатом цих процесів стало викривлення ринків та втрата ціною її базових функцій – відтворювальної та стимулюючої, штучне гальмування неефективними власниками перерозподілу енергетичних активів на вторинному ринку. Нажаль, власники енергетичних активів слабо зацікавлені в інституціональному упорядкуванні енергоринку. Законодавча урегульованість принципів ціноутворення, розбудова конкурентних відносин, загальна лібералізація – усе це блокує тіньові схеми, запобігає використанню ПЕК як інструменту первинного нагромадження.

Рис. 1. Особливості інституціоналізації енергоринку та їх вплив на перспективи підвищення енергоефективності паливно-енергетичних підприємств

Усе це зумовлює необхідність пошуку напрямів удосконалення цінової політики у паливно-енергетичному комплексі. По-перше, існує потреба в обґрунтуванні заходів, метою яких є подолання впливу паливно-енергетичних підприємств на розподіл суспільних ресурсів. По-друге, вирішення потребує проблема асиметрії у державній підтримці окремих енергетичних підприємств за рахунок інших. По-третє, важливим завданням виявляється створення чітких інституціональних обмежень, спрямованих на обмеження монопольними зловживаннями, запобігання трансфертному ціноутворенню.

1. Заходи, спрямовані на подолання впливу паливно-енергетичних підприємств на

розподіл суспільних ресурсів.

Вплив підприємств ПЕК на розподіл суспільних ресурсів відбувається через механізм ціноутворення. З одного боку, користуючись власним монопольним становищем, паливно-енергетичні підприємства перекладають свої витрати на кінцевих споживачів у різних формах: шляхом свідомого завищення компонентів тарифу, завдяки отриманню спеціальних надбавок тощо. Так, енергопостачальні підприємства є регіональними монополістами, фактично гарантованим є збут для генеруючих компаній, які постачають електроенергію на енергоринок за регульованим тарифом, а також видобувних підприємств, у яких зобов'язані здійснювати закупівлі підприємства теплової комунальної енергетики.

З другого боку, підприємства ПЕК мають доступ і до державних фінансових ресурсів. Наприклад, з державного бюджету надходять дотації вугледобувним компаніям, компенсуються втрати генеруючих підприємств від постачання електричної та теплової енергії за регульованими тарифами, покривається дефіцит компанії НАК «Нафтогаз України». Якщо взяти до уваги той факт, що преференції паливно-енергетичним підприємствам надаються не на основі рівного доступу [5], державне регулювання цін у ПЕК взагалі перетворюється на інструмент перерозподілу фінансових ресурсів між учасниками ринку. У цьому процесі беруть участь не тільки приватні, а і державні структури.

Можливості підприємств ПЕК впливати на розподіл суспільних ресурсів насамперед визначаються інституціональними особливостями вітчизняного енергоринку: непрозорим характером приватизації, яка спричинила надмірну концентрацію власності у вузькій групі осіб та уможливила використання державного регулювання у приватних бізнес-інтересах; відсутністю прозорого порядку регулювання цін і тарифів, необхідністю «домовлятися» з регулятором задля отримання спеціальних надбавок до ціни; закритістю інформації про реальні фінансові потоки у паливно-енергетичному секторі.

Серед заходів, які, на нашу думку, могли б зменшити негативний вплив підприємств паливно-енергетичного комплексу на розподіл суспільних ресурсів, можна виділити такі.

1.1. *Зміна принципів ціноутворення у паливно-енергетичній сфері.* Продаж переважної більшості енергоносіїв в Україні здійснюється за регульованими цінами. Виробники генерують електроенергію і продають її ДП «Енергоринок», який надалі продає її постачальникам (обленерго і незалежним трейдерам). Далі обленерго та незалежні постачальники розподіляють електроенергію між споживачами. Зустрічний потік платежів також потрапляє у ДП «Енергоринок», звідки потім розподіляється між учасниками. Таким чином рух коштів на ринку електроенергії повністю підконтрольний державній структурі.

Технологічні особливості роботи ОРЕ (необхідність покриття змінного упродовж доби навантаження) призводять до того, що деякі його учасники працюють поза конкуренцією. Наприклад, АЕС, ТЕЦ і ГЕС відносяться до графіка покриття навантаження гарантовано, тобто завжди мають гарантію збуту. Потреби споживачів, які не можуть бути задоволені цими виробниками, покриваються ТЕС на конкурентних засадах. Відповідно, на енергоринку склалися такі моделі ціноутворення: продаж за регульованими тарифами, встановленими НКРЕ (АЕС, ТЕЦ, ГЕС); продаж за нерегульованим тарифом, який визначається на конкурентному ринку шляхом подання цінових заявок та залежить від попиту на електроенергію (усі ТЕС, Харківська ТЕЦ-5, 2 ТЕЦ «Київенерго»); продаж за зеленим тарифом, величина якого регулюється [9] та встановлюється для кожного з суб'єктів господарювання, що виготовляють електроенергію з відновлюваних джерел енергії, для кожного виду енергії та для кожного об'єкта відновлюваної електроенергетики.

Подібні умови ціноутворення зумовлюють втрату мотивації генеруючими

компаніями до скорочення питомих енерговитрат. З одного боку, у сегменті, де здійснюється гарантоване покриття навантаження, генеруючі компанії не заохочуються до економії: у них послаблені стимули до енергозбереження та підвищення ефективності використання первинних енергоносіїв. Як правило, для постачальників ОРЕ вигідно завищувати власні операційні витрати різними способами, наприклад, за рахунок розширених соціальних гарантій та підвищення рівня оплати праці безвідносно змін у її продуктивності, або завищення витрат на ремонти, модернізацію тощо.

З другого боку, відбір цінових заявок на конкурентному сегменті ОРЕ методом «від найдешевшого до найдорожчого» спонукає ТЕС і ТЕЦ вступати у монопольні змови. Оскільки граничний тариф ОРЕ встановлюється найчастіше на рівні найвищої цінової заявки, учасники конкурентного сегменту отримують підґрунтя для маніпулюють цінами. Фактично і у цьому сегменті ціноутворення відбувається за принципом «витрати плюс». Крім того, мотивація до раціоналізації енергоспоживання послаблюється відсутністю гарантій завантаження потужностей генеруючих компаній у конкурентному сегменті. Відбір заявок іде у щоденному режимі, тому залучення довгострокових інвестицій у модернізацію ускладнюються. Усе це нівелює стимулюючу роль ціни, не сприяє залученню коштів до модернізації енергетичного обладнання.

1.2. Перегляд порядку надання інвестиційної складової до тарифу на електроенергію, його інституціоналізація на прозорій та зрозумілій основі. У Білій книзі «Державне регулювання електроенергетики України» зазначається, що метою державного регулювання у цій сфері є «створення механізму оптимального співвідношення економічних інтересів, з одного боку – виробника електричної енергії в частині забезпечення достатності отримуваних коштів для розширеного відтворення, і, з другого боку, – споживачів електроенергії в частині забезпечення конкурентоспроможності продукції та рівня соціальної захищеності» [10]. Однак виконання цього завдання ускладнюється тим, що регульовані тарифи на електроенергію для окремих категорій споживачів є нижчими економічно обґрунтованого рівня та не дають можливості забезпечити збалансовану роботу всього паливно-енергетичного комплексу.

З метою подолання цієї проблеми, НКРЕ дозволено вводити спеціальні інвестиційну складову у тариф на електроенергію, необхідну для повернення кредитів та інвестицій, погашення облігацій, кошти від яких використані з метою модернізації генеруючих та енергопостачальних компаній [11]. Розрахунок інвестиційної складової узгоджується з НКРЕ. Слід зазначити, що порядок надання інвестиційної надбавки бюрократизований, заплутаний та суб'єктивний, оскільки не містить чітких критеріїв отримання. НКРЕ приймає рішення по кожній ТЕС і ТЕЦ окремо, що створює сприятливе середовище для зловживань. Наслідком непрозорого характеру отримання інвестиційної надбавки є широкі повноваження регулюючого органу у визначенні напрямів інвестування, послідовності інвестиційних заходів [4, с. 14]. Через це ОРЕ стає ареною зіткнення економічних інтересів, інструментом перерозподілу суспільних ресурсів, підвищується його вразливість до політичних та лобістських впливів.

1.3. Відмова від перехресного субсидіювання, яке здійснюється шляхом встановлення занижених цін для певних категорій споживачів за рахунок інших. Підприємства ПЕК, які реалізують електроенергію за регульованим тарифом пільговим категоріям споживачів (населення, органи місцевого самоврядування, окремі групи підприємств), компенсують власні збитки за рахунок державного бюджету через механізм дотаційних сертифікатів. Основна маса дотацій пов'язана зі споживанням електроенергії побутовими споживачами – населенням. Тільки протягом 2011 р. у вигляді дотацій було сплачено 25,1 млрд. грн., на 26 % більше, ніж у 2010 р. [12, с. 35]. У грудні 2011 р. населення відшкодовувало лише 26 % економічно обґрунтованих витрат на виробництво, постачання та передачу електроенергії.

Починаючи з 2006 р., НКРЕ було здійснено два етапи приведення тарифів

на електроенергію для населення до рівня економічно обґрунтованих витрат на виробництво, передачу та постачання електроенергії. У цілому це відповідає офіційному курсу, проголошеному у програмі економічних реформ «Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава», де наголошується на необхідності скасування мораторію на підвищення цін на електроенергію та поетапного припинення цінового дотування населення [13, с. 58]. Проте через політичні міркування, а також через зволікання зі змінами у системі соціальних пільг, реформа ціноутворення відкладається.

Особиста точка зору автора щодо цього болісного для суспільства питання полягає у тому, що запроваджувати реформу ціноутворення на ОРЕ все ж доведеться. По-перше, у теперішньому форматі енергопостачальні організації гарантовано отримують дотаційні сертифікати, що не стимулює їх до оптимізації витрат. По-друге, розірвано зв'язок між попитом та пропозицією (підвищення цін спонукало б споживачів до економії, а виробників орієнтувало б на зменшення виробничих витрат та технологічних втрат). По-третє, енергопостачальні компанії зловживають отриманням дотаційних сертифікатів. Так, ПАТ «Донецькобленерго» у 2011 р. свідомо завищувало обсяги побутового споживання електроенергії для отримання дотаційних сертифікатів [1, с. 24].

2. *Заходи, спрямовані на подолання асиметрії у державній підтримці окремих енергетичних підприємств за рахунок інших.* Державне регулювання цін на продукцію паливно-енергетичних підприємств здійснюється у несприятливому інституціональному середовищі, яке відкриває широкі можливості для впливу на регуляторні органи. Відповідно, типовою для вітчизняного ПЕК є ситуація, у якій шляхом тиску на органи влади, «переговорних здібностей» власників або керівників генеруючих та постачальних компаній встановлюються підвищені тарифи на продукцію окремих підприємств. На рис. 2 показано асиметричний характер зростання цін. Звернемо увагу на різницю у динаміці зростання тарифу на передачу електроенергії (НЕК «Укренерго») та її постачання (обленерго), а також на різницю у динаміці цін на електроенергію, відпущену в ОРЕ АЕС, ГЕС, ТЕС і ТЕЦ. «Зелені» тарифи взагалі перевищують всі інші у 5-20 разів.

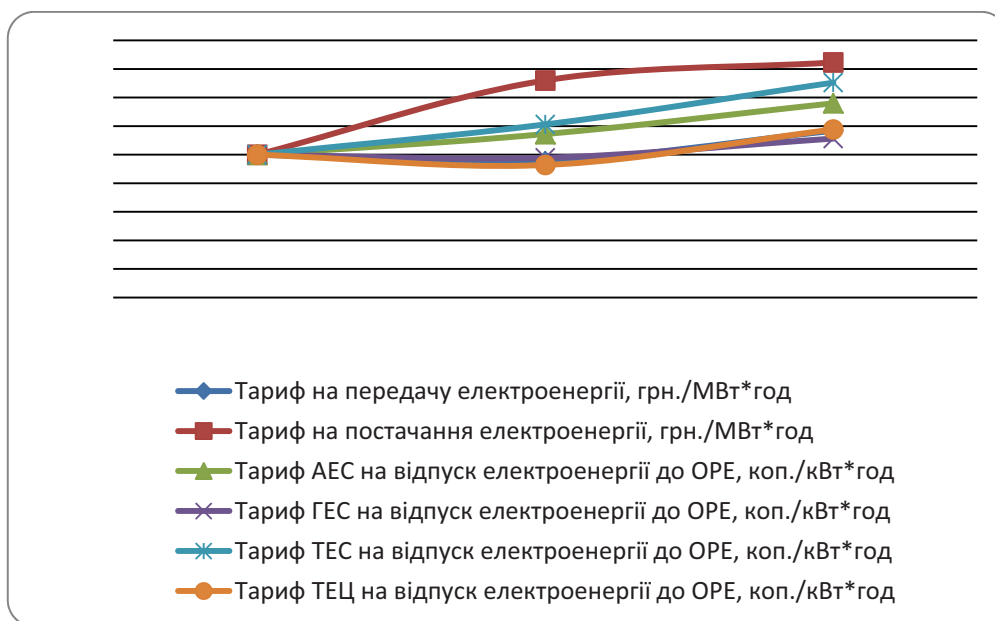

Рис. 2. Динаміка зростання тарифів на продукцію підприємств ПЕК, 1999 р. = 1 (розраховано за даними [12, Додатки 3.1.1–3.1.6])

Подібна ситуація є наслідком викривлень інституціонального середовища – концентрації власності у обмеженого кола осіб. Так, компанія ДТЕК («Донецька паливно-енергетична компанія», енергетичний підрозділ System Capital Management) володіє у сфері генерації «ДТЕК Східенерго», ПАТ «ДТЕК Дніпроенерго», ПАТ «ДТЕК Західенерго», ПАТ «Київенерго», де-факто є монополістом у конкурентному сегменті ОРЕ (67,1 % загального обсягу генерації ТЕС). Однак де-юре цього статусу компанія не має, оскільки її частка не перевищує 33 % загального виробітку електроенергії. Багато у чому саме цим пояснюється більш швидке зростання цін на електроенергію, вироблену ТЕС (рис. 2).

До заходів, які сприяли б подоланню асиметрії у державній підтримці окремих енергетичних підприємств за рахунок інших, на нашу думку, слід віднести такі: усунення диспаритету у темпах зміни складових тарифу ОРЕ (тарифів генеруючих та постачальних організацій), створення умов для збалансованого розвитку усіх генеруючих потужностей; уникнення підтримки імпортерів первинних енергоносіїв за рахунок внутрішнього виробництва та видобутку; започаткування більш прозорого порядку формування тарифів; введення інституціональних обмежень під час приватизації, які б унеможливили монополізацію того чи іншого виду генерації.

3. *Заходи, спрямовані на обмеження монопольних зловживань та запобігання трансфертному ціноутворенню.* Головним інструментом, спрямованим на обмеження монопольних зловживань, на нашу думку, є зміна принципів формування цін на ОРЕ та відмова від ціноутворення методом «витрати плюс», необхідність якої було обґрунтована вище.

Крім того, концентрація енергетичних активів у потужних фінансово-промислових груп зумовлює потребу в обмеженні застосування трансфертного ціноутворення у розрахунках між підрозділами паливно-енергетичних компаній. Наприклад, є побоювання, що у зв'язку з придбанням Харківської ТЕЦ-5 ТОВ «Укрситгаз» (Group DF), ТЕЦ буде закуповувати природний газ з афілійованих активів (компанія-ділер Ost-Chem Holding, Кіпр) за завищеною ціною, одночасно виводячи капітал за кордон. Після чого різницю між завищеною собівартістю та відпускнуою ціною для населення буде компенсовано з бюджету [2].

Висновки

Виявлено причинно-наслідкові зв'язки між особливостями інституціоналізації вітчизняного енергоринку (використання підприємств ПЕК як інструменту нагромадження капіталу та перерозподілу бюджетних коштів; зловживання монопольним становищем, маскування фінансових потоків; конфлікт між державними та приватними власниками) та ціновою політикою у ПЕК (витратна методологія ціноутворення, асиметричний характер зростання цін на окремі види ПЕР, приховане субсидування окремих виробників). Розкрито механізм деструктивного впливу цих зв'язків на перспективи підвищення енергоефективності. Обґрунтовано напрями удосконалення цінової політики, а саме: подолання впливу паливно-енергетичних підприємств на розподіл суспільних ресурсів; уникнення асиметрії у державній підтримці окремих енергетичних підприємств за рахунок інших; створення чітких інституціональних обмежень монопольних зловживань, виключення трансфертного ціноутворення.

Список літератури

1. Електроенергетика України: стан і тенденції розвитку [Текст] : доповідь Центру Разумкова // Національна безпека і оборона. – 2012. – № 6. – С. 2–42.
2. Алексеев А. Бюджетная кормушка для газового олигарха [Электронный ресурс] / А. Алексеев // Зеркало недели. – 9 ноября 2012. – Режим доступа : http://zn.ua/ECONOMICS/byudzhetskaya_kormushka_dlya_gazovogo_oligarha-111881.html.
3. Бегун С. В. Соціально-економічні аспекти цінової політики в енергетиці України

[Текст] / С. В. Бегун, С. Б. Воронцов // Стратегічні пріоритети. – 2012. – №2. – С. 31–39.

4. Коссе І. Прозорість та обґрунтованість тарифів на електроенергію – необхідна умова реформування енергетичного сектору України [Електронний ресурс] / І. Коссе // Інститут економічних досліджень і політичних консультацій. – К., 2011. – Режим доступу : http://ua-energy.org/upload/files/PP_Electric_tariffs_ukr_3.pdf.

5. Овсієнко О. В. Інституціональні ризики реалізації енергоефективних проектів на підприємствах ПЕК [Текст] / О. В. Овсієнко, О. О. Чуприна // Проблеми та перспективи розвитку підприємств в умовах світової економічної інтеграції : міжн. наук.-практ. конф., 22–23 листопада 2012 : матеріали. – Х. : ХНУБА, 2012. – С. 157–158.

6. Земляний, М. Г. Концепція (основи державної політики) енергетичної безпеки України у 2010-2014 рр. (проект) / М. Г. Земляний, А. І. Шевцов [Електронний ресурс] / Національний інститут стратегічних досліджень. – Режим доступу : <http://www.db.niss.gov.ua/docs/energy/ConceptEnPol.pdf>.

7. Подолець, Р. Газовий ринок у контексті геополітичних балансів [Текст] / Р. Подолець // Віче. – 2009. – № 4. – С. 8–12.

8. Саприкін, В. Чи буде проведено реформи в енергетичному секторі України / В. Саприкін [Електронний ресурс] / «Новий зелений курс» по-українськи? Роль Німеччини та України в сучасній європейській енергетичній політиці» (Берлін), 27–28.04.2010 : матеріали конф. – Режим доступу : http://www.razumkov.org.ua/ukr/article.php?news_id=773.

9. Закон України «Про електроенергетику» [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/про%20електроенергетику>.

10. Біла книга «Державне регулювання електроенергетики України» [Електронний ресурс] / НКРЕ. – Режим доступу : http://www2.nerc.gov.ua/control/uk/publish/article/system?art_id=47238&cat_id=47237.

11. Розпорядження КМУ «Про заходи щодо реконструкції та модернізації теплоелектростанцій і теплоелектроцентралей у період до 2020 року» від 08.09.2004 № 648-р [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/648-2004-p>.

12. Наказ НКРЕ «Щодо затвердження Звіту про діяльність Національної комісії регулювання електроенергетики України у 2011 році» від 30.03.2012 №10 [Електронний ресурс] / НКРЕ. – Режим доступу : <http://www2.nerc.gov.ua/document/124532/n10-2012.zip>.

13. Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава : програма економічних реформ на 2010-2014 рр. [Електронний ресурс] / Офіційний сайт Президента України. – Режим доступу : http://www.president.gov.ua/docs/Programa_reform_FINAL_1.pdf.

DISTINCTIVE FEATURES OF INSTITUTIONALIZATION OF UKRAINIAN POWER MARKET AND THEIR INFLUENCE ON THE PRICE POLICY IN THE FUEL AND ENERGY COMPLEX

S. V. PONOMAREV, graduate student

The article discovers cause and effect relationship between distinctive features of institutionalization of the domestic power market and the price policy in the fuel and energy complex as well as the mechanism of their destructive influence on the increase in power efficiency.

Key words: power market, institutionalization, fuel and energy complex, price policy, power efficiency.

Поступила в редакцію 07.12 2012 г.